

הצ'ונות הדתית ותנועת התשובה

הקדמה

בגיליון ז' של 'צהר' התפרסם מאמרו של אבי רט "הציונות הדתית ותנועת התשובה", והמאמר חזר והתפרסם שנית ב"הצפה" בערב יום הכיפורים תשס"ב. בגיליון ח' התפרסם מאמרו של ישראל זעירא "תנועת תשובה ציונית בישראל". בשני המאמרים הועלו נקודות חשובות, אולם לדעתי ישנן סיבות עמוקות יותר להעדרה של תנועת תשובה ציונית שלא הועלו בשני המאמרים הנ"ל; נקודות שיכולות להסביר הן תופעות בתוך המחנה פנימה, והן את התופעה שהועלתה בשני המאמרים. במאמר זה אתייחס להגותו של הרב קוק, על אף שבוודאי קיימים עוד הוגים אחרים שהיה מן הראוי להתייחס אליהם ואל הגותם. גם הדין בהגותו של הרב קוק הוא מצומצם כדי לא להרחיב מדי את היריעה. אין הכוונה במאמר זה להביע ביקורת או לפסוק הלכה כשיטה מסוימת, אלא להראות איך תופעות עלולות להיגזר מתיאוריה, על אף שהוגי התיאוריה לא היו מצדיקים את התופעות האלו ואף היו מתנגדים להם.

חלק ראשון - משנת הרב קוק ומשמעותה לדורנו

א. אידיאליזציה של החילוניות

הגישה ה"חרדית" לחילונים ולתופעת החילוניות היא פשוטה וברורה לחלוטין: החילונים הם עבריינים הנסחפים אחר תאוותיהם¹, ולכל היותר ניתן ללמד עליהם זכות שהם בבחינת

1. עיין למשל במכתב מאליהו עמ' 173.

'תינוק שנשבה'². על פי גישה זו, ברור שאי אפשר לראות במדינת ישראל 'אתחלתא דגאולה', כי כיצד יתכן שהגאולה תבוא על ידי פושעים ועבריינים, שלא רק חטאו בעצמם אלא גם נלחמו בדת, העבירו על דת וניסו לבנות זהות אלטרנטיבית לעם ישראל? גם היחס לתנועה הציונית הושפע מזווית הראיה הזו, ולכן הם לא תלו תקוות רבות בציונות. בכתבי הרב קוק מופיעה זווית ראייה חדשה, שמבחינה בין העבריינים של תקופות עברו לבין העבריינים של תקופתו. ב"אורות" (זרעונים ג, עמ' קכא) כותב הרב על נשמות של עולם התווה - שהן גבוהות מהנשמות של עולם התיקון - שאי אפשר להגבילם בחוקים ומסגרות, והם שואפות ונופלות. הנשמות האלו "מתגלות בעזי הפנים שבדור, הרשעים בעלי הפרינציפים, הפושעים להכעיס ולא לתאבון, נשמתם גבוהה מאד...". בצורה פרדוקסלית, קיבלו העבריינים מעמד גבוה מאד - אף יותר גבוה משלומי אמוני ישראל. דווקא הנשמות הגדולות ביותר מתגלות ברשעים הגדולים ביותר, ונשמותיהם של המומרים להכעיס גבוהות בשרשן מנשמותיהם של המומרים לתיאבון, ואפילו מנשמות מעולם התיקון. יחס זה הוא הפוך ליחס ההלכתי המקובל, שמומר לתיאבון הוא עבריין אבל מומר להכעיס דינו כעובד עבודה זרה (שו"ע יו"ד סי' ב). בהמשך הקטע, מסנגר הרב על בעלי הנשמות האלו שחוצפתם גדלה הואיל ו"מאין קורת רוח בכל האוצר הטוב של האור המוגבל והמצומצם מפני שאיננו ממלא את המשאלות כולם...". לדעתו, שלומי אמוני ישראל אינם מסוגלים לענות על משאלותיהם של הנשמות הגבוהות, ולכן יש הצדקה לתביעתם. עלינו להיענות לאתגר המוצב בפנינו גם אם הם שופכים את התינוק עם האמבטיה, ובלשונו של הרב:

בועטות הן בכל, בחלק הטוב, בגרעיני האושר המוביל אל המנוחה ושלוות עולמים. האתגר הוא קשה שבעתיים, לאנשים המורגלים בסדרים השגרתיים: והחלשים בעולם הבנוי, בעלי השיעור והנימוס, מתבהלים משאתם... אבל באמת לא היה פחד, רק חטאים בעלי נפשות חלושות וחנפים הם פוחדים ורעדה אחזתם. נאמרה כאן ביקורת על השמרנים שנבהלים מהשינויים, השמרנים האלו הם בעצם רובה המכריע של היהדות הדתית. התהליך הזה הוא הכרחי, וצריך כוחות גדולים כדי להתמודד אתו. לכן כותב הרב:

אבל גיבורי כוח יודעים שגילוי כוח זה הוא אחד מהחזיונות הבאים לצורך שכלולו של עולם, לצורך אימוץ כוחותיה של האומה, האדם והעולם. אלא שבתחילה מתגלה הכוח בצורת התווה, ולבסוף יילקח מידי רשעים ויינתן בידי צדיקים, גיבורים כאריות, שיגלו את אמיתת התיקון והבנין...

2. עיי' חזו"א (יו"ד ב, טז) שמסביר שבזמן הזה אין דין מורידין ואין מעלין: "אבל בזמן ההעלם שנכרתה האמונה מדלת העם אין במעשה ההורדה גדר הפרצה אלא הוספת הפרצה שיהיה בעיניהם כמעשה השחתה ואלמות ח"ו וכיוון שכל עצמנו לתקן אין הדין נוהג בשעה שאין בו תיקון ועלינו להחזירם בעבותות אהבה ולהעמידם בקרן אורה במה שדינו מגעת".

באורות התחיה (פרק לט) כותב הרב:

החוצפא של עקבתא דמשיחא היא מיעוט אור לשם תיקון הכלים, ואינה דומה כלל למאורעות של עבריינים אחרים שהם היו לקותות גמורות, בדרך הריסה... . בלא החוצפא דעקבתא דמשיחא לא היה אפשר לבאר רזי תורה בגילוי גמור. רק על ידי התעבות הרגשות שעל ידי החוצפא יהיה אפשר לקבל הארות שכליות עליונות מאד, וסוף סוף שהכל ישוב לתיקון גמור. בפרק זה מודגש ההבדל בין העבריינים בתקופת עקבתא דמשיחא לעבריינים בתקופות אחרות. ושוב מודגש התפקיד החיובי שיש לפריצת הגדר, המאפשרת לקבל הארות עליונות שבלעדיה אי אפשר היה לקבלם. עוד כותב הרב באורות התחיה (פרק מ):

הדור הראשון של עקבתא דמשיחא, בתחילת הקץ המגולה של יישוב ארץ ישראל, הוא מכשיר את החומר של כנסת ישראל, והרוחניות צריכה לשמש בו שימוש של שמירת החיים הפנימיים. וכשיתחזק הכוח החומרי של האומה, אז ייגלו כל הסגולות הרוחניות הקדושות שבה, ותשוב התורה וכל מאורותיה לאיתנה, להיות לאור עולם, לעטרת תפארת ביד ה' ולצניף מלוכה בכף א-להי ישראל. בקטע זה מודגש התפקיד שיש לחצופים בבניית החומר של עם ישראל בארצו; חומר שיהווה תשתית לגילוי הסגולות הרוחניות. לקמן (אות ה) תובא התייחסות ליחס בין חומר ורוח, קודש וחול במשנתו של הרב.

ב. החילוניות כתהליך בזיכוד האמונה

באורות התחיה (פרק נא) כותב הרב שהאמונה התמלאה סיגים שצריך להסירם לקראת התחיה הלאומית:

זאת היא הסיבה שכוח שלילי גדול מתעורר בעקבתא דמשיחא, בחוצפא סגיא. ושלילה זו תבער את כל מה שהוא כהה במושגים הא-להיים והתלוי בהם בכללות האומה... מ"מ סוף סוף הכל יצמח בטהרה ובגבורה, בקדושה עליונה מגרעין האיתן, הטהור והמרומם, שכל שלילה לא תגיע אליו, ואורו יזרח בתור אור חדש על ציון בגדולה מופלאה למעלה מכל ציור, שכוחות דלים של נפשות עייפות, עייפות חומרית ורוחנית של דלות ארוכה ודלדול, יכולים לצייר.

החוצפא היא לא רק לבניית החומר ולהכשרת הלבבות להשגות שבלעדיה הם לא היו תובעים, אלא גם לניקוי האמונה עצמה. כמובן, מובלעת כאן ביקורת על רמת האמונה הדתית של הנפשות העייפות, שהן רוב - אם לא כל - היהודים המאמינים ושומרי תורה ומצוות.

ג. זכות הקיום של הרשעים

עד עכשיו נידון תפקיד החוצפא של עקבתא דמשיחא; אולם הרב מוסיף ונותן זכות קיום לרשעה ולרשעות בכל זמן. באורות התחיה (פרק מה) כותב הרב:

כשם שאי אפשר ליין בלא שמרים, כך אי אפשר לעולם בלא רשעים... השמרים מעמידים את היין ומשמרים אותו... כשהשמרים מתמעטים והיין עומד בלי שמריו הוא עלול לקלקול וחימוץ.

יש כוח ברשעים שמבלעדיו כל הקיום עלול להתקלקל. כפי שתואר כבר בקטעים הקודמים, הרב מתאר גם כאן שכאשר עם ישראל חוזר לארצו לצורך קיומו העצמי, הקיום הזה יוצר את השמרים, שהם הצדדים העכורים המאפשרים את הקיום הצלול והמשמח. בסופו של התהליך, השמרים ישקעו בתחתית החבית, וכשהכוחות האלו נמצאים במקומם, פוקע מהם התוכן 'המכאיב והמזעזע' והם נשארים בתפקיד השמירה.

ד. דטרמיניזם - הכרחיות התשובה

בקטעים שהובאו לעיל נאמר חזור והדגש שבסופו של דבר התשובה בוא תבוא, והחוצפה ותוצאותיה הן רק שלב של ירידה לצורך עלייה. במקומות נוספים מדגיש הרב שהתשובה היא הכרחית. באורות התחיה (פרק לא) כותב הרב:

יתפתח היישוב בארץ ישראל, ייבנה הבנין הלאומי, מתוכו יפוח רוח גדול... המורד ודלדול הכוח, השורר עכשיו, מונע הוא את גאון האמונה מהופיע בעולם, מעכב הוא את המהלך החי של המצוות המעשיות וקשר האמונה אשר בתוכן מלהופיע בכל הדרו.

אבל יתפרץ הכוח הפנימי כהר פרצים, והחיים הישראליים, מתון הכרח פנימי ומתוך הכרה חופשית גם יחד, יעשו באותו צביון הראוי להם. והצביון הטבעי להם הוא אשר יביא את התשובה הגדולה, את התשובה מאהבה, בלא שום נפילה חומרנית, כי אם תשובה פנימית הנובעת מעומק האמת שבאור החיים של הנשמה.

לא נאמר כאן שיבוא מאן דהו ויחזיר את העם בתשובה, או שיבוא מלך המשיח ויכפה את העם ללכת בדרכי ה' (כפי שכתוב ברמב"ם בפרק יא מהלכות מלכים), אלא שתהליך חזרת ישראל לארצו יביא בסופו של דבר לתשובה גדולה שתעלה את עם ישראל למצב שלא היה כמותו בזמן הגלות.

ה. היחס בין קודש לחול במשנת הרב

ההגות היהודית הקלסית גרסה "שכל שיוסיף היישוב תיקון, יוסיף השכל חורבן" (חובת הלבבות, שער הפרישות פרק ב) והציגה את הקודש והחול ככוחות הנאבקים זה בזה, כאשר

רק אחד משניהם יכול לנצח. אצל הרב ההצגה שונה לחלוטין. הקודש נבנה על בסיס החול. וכך הוא כותב (אורות הקודש א, נט):

אין ההתגלות הרוחנית צריכה לטשטש את העולם החומרי בציוריו המוגלים, אלא לעשות את היחש אליו יותר בריא יותר חופשי, יותר עדין... וכשאדם מתרומם לתיקון גמור, אין השכלול הרוחני שלו בא על ידי חורבן מה שקדם, לא על ידי פיסול של ראשונות, כי אם על ידי הוספה, "ואלה - מוסיף על הראשונות". ואדרבא:

...כן הקודש שבחול, שירד עד לידי החולין הגמורים, הוא יותר נשגב וקדוש מהקודש שבקודש, אלא שהוא מסתתר הרבה... לפני אורו של משיח שיגלה במהרה בימינו, יתעורר כוח הקודש שבחול, שיעורר בראשית התעוררותו את החול, והכל ידברו "בלישנא דאיניש ולא בלישנא דקוב"ה.

כפועל יוצא, גם היחס לתרבות החילונית אינו יחס של שלילה בלבד. אפילו בתיאוריות שמקובל לראותם ככפרניות יש אמת, ולעתים הן מתאימות יותר לסתרי תורה. הדברים נאמרו הן על תיאוריות מדעיות והן על תיאוריות חברתיות. באגרות הראי"ה (א, קיב) כותב הרב:

על דבר האמונות הזרות... לא הבלעתן והריסתן היא מטרת אורם של ישראל, כמו שאין אנו מכוונים הרס כללי לעולם ולאומיו כולם, כי אם תקנתם והעלאתם, הסרת סיגיהם, וממילא יצטרפו בזה למקור ישראל...

דוגמה בולטת היא התייחסותו של הרב לתורת ההתפתחות. בניגוד לכל התנועות העוסקות בהסברת יהדות ובהחזרה בתשובה, שמתנגחות חזיתית עם תיאוריית האבולוציה ומנסות להוכיח שמבחינה מדעית היא אבסורדית³, הרי הרב הופך את הקערה על פיה, כאשר הוא כותב (אורות הקודש ב, תקלז):

תורת ההתפתחות, ההולכת וכובשת את העולם כעת, היא מתאמת לרזי עולם של הקבלה, יותר מכל התורות הפילוסופיות האחרות. ההתפתחות, ההולכת במסלול של התעלות, היא נותנת את היסוד האופטימי בעולם, כי איך אפשר להתיימשך בשעה שרואים שהכל מתפתח ומתעלה...

3. לדעתי, גישה זו - המבקשת לשלול את האבולוציה מנקודת מבט מדעית - שגויה מעיקרה. רוב הממסד המדעי תומך בתיאוריה זו, ולבוא ולומר שמיעוט המדענים המתנגדים לתיאוריה הם יודעי האמת והאחרים עושים שקר בנפשם - אינה טענה רצינית. יתירה מזו, אבולוציה מתרחשת מול עינינו, אמנם בבני אדם וביונקים משך החיים ארוך מדי מכדי שנוכל למדוד את השינויים, אולם בחיידקים ובחלקים התופעה נצפית.

באם תישאל השאלה כיצד מתאימה תורת ההתפתחות לפשוטי המקראות, עונה הרב (שם, תקמב):

לא הכבדות שיש בהתאמה של פסוקי תורה או מאמרים מסורתיים אחרים לרעיון ההתפתחות מכבידה היא העמדת המחשבה ההמונית על מכונה. מלאכה זו נוחה מאד. הכל יודעים, שהמשל החידה והרמז שולטים בעניינים האלו, שהם כבשונו של עולם בכל מקום, וגם אוזן ההמון רגילה להיות נשמעת לגזרה קצרה, שמקרא זה, או מאמר זה, הוא בכלל סתרי תורה שהוא נעלה מפשטו, ודעתו מתיישבת... החידוש הוא בפרשנות של האבולוציה. הגישה המדעית הקלאסית הוציאה את התכליתיות מהחשיבה המדעית⁴, והאבולוציה, כמו המכניקה, היא עיוורת לחלוטין, ולכן גם לא ניתן לומר שהאדם הוא עליון יותר ממוקק, אלא שניהם הם עלים מקריים בעץ ההתפתחות האבולוציוני, לעומתם, הרב נותן משמעות לתהליך האבולוציוני, וכך כותב הרב:

בכל מקום שפקרו המינים תשובתם בצדם. כשם שהדבר מתקיים במובן התיבות והאותיות של תורה, כך הוא מתקיים בעצמיותן של הנטיות הנפשיות והשכליות. כל אותן ההרצאות והדרכים המביאים לדרכי מינות הם בעצמם ביסודם מביאים, כשמחשפים את מקורם, לעומק אמונה יותר עליונה, ויותר מאירה ומחיה, מאותה ההבנה הפשוטה שהאירה לפני התגלות הפרץ.

בהמשך אותו הקטע מחיל הרב את הכלל הזה על תורת ההתפתחות (שם, תקמז):

כי דווקא ההתפתחות ההולכת בקישור כל כך נמרץ, ממטה למעלה, מיצור שפל לעליון, ואינה סרה ממסלתה, היא המורה אותו על ההבטה מרחוק, עד אין תכלית, ועל תכלית נועדה לכל ההויה...

הווי אומר, הרב מתייחס לתיאוריה מדעית ונותן לה פרשנות הפוכה ממה שהתכוונו יוצריה⁵!!! הגישה הזו מוחלת גם על תיאוריות חברתיות וגם על נושאייהן. בזמנו של הרב, התנועה הסוציאליסטית משכה אחריה את טובי הבנים של עם ישראל; והיא היתה כרוכה בכפירה, לא רק מבחינה מעשית, אלא גם מבחינת ההשקפה העקרונית. ובכל זאת כותב הרב (אגרות הראי"ה א, עמ' מה):

אין אנו מצטערים אם תוכל איזו תכונה של צדק חברתי להבנות בלא שום ניצוץ של הזכרה א-לוהית, מפני שאנו יודעים שעצם שאיפת הצדק, באיזו צורה שתהיה, היא בעצמה ההשפעה הא-להית היותר מאירה.

4. שמעתי מפרופ' שלום רוזנברג את ההגדרה הנאה, שהאבולוציה היא הדלת האחורית להחזיר דרכה את מושג התכליתיות למדע.

5. הרב הנויר הדגיש את הנקודה הזו, במבוא לאורות הקודש עמ' 35.

הצדק בונה את עצמו בצורה כפרנית, אבל אנחנו מפרשים אותו כגילוי ההשפעה הא-להית. מפרשנות התיאוריה עובר הרב לניתוח פסיכולוגי של התת-מודע, או העל-מודע של הכופרים.

ו. חילוני וחילוני

כותב הרב זצ"ל באורות התחיה (פרק כ):

יסוד צדקת הצדיקים בכל דור ודור נתמך הוא גם על ידי הרשעים, שעם כל רשעתם, כל זמן שהם דבוקים בחפץ לבם לכללות האומה, עליהם נאמר "ועמך כולם צדיקים"...

הרמב"ם בהלכות גירושין (ב, כ) מסביר מהי ההצדקה לכופ אדם לתת גט שהוא מחוייב למוסרו על פי דין, ואף על פי שהוא מצהיר שאינו רוצה לגרש, ואין אדם מגרש אלא לרצונו: ולמה לא בטל גט זה, שהרי הוא אנוס...? שאין אומרין אנוס אלא למי שנלחץ ונדחק לעשות דבר שאינו מחוייב מן התורה לעשותו, כגון מי שהוכה עד שמכר או נתן; אבל מי שתקפו יצרו הרע לבטל מצוה או לעשות עבירה, והוכה עד שעשה דבר שחייב לעשותו או עד שנתרחק מדבר שאסור לעשותו - אין זה אנוס ממנו, אלא הוא אנוס עצמו בדעתו הרעה. לפיכך זה שאינו רוצה לגרש, מאחר שהוא רוצה להיות מישראל, רוצה הוא לעשות כל המצוות ולהתרחק מן העבירות, ויצרו הוא שתקפו. וכיון שהוכה עד שתשש יצרו ואמר רוצה אני - כבר גרש לרצונו.

הרמב"ם מחלק בין שתי רמות ברצונו של אדם. ברמה הנמוכה יותר הוא מסרב לגרש את אשתו שהוא מחוייב לגרשה, אבל הואיל ורצונו הכללי הוא להיות מישראל, ברמה עמוקה יותר, הוא רוצה לעשות מצוות ולהתרחק מעבירות, ולכן אנו מניחים שרצונו הוא לגרש את אשתו אלא שיצרו תקפו; ואם אנו כופים אותו, אנו מסייעים לו לגלות את רצונו ה'אמיתי'. מדברי הרמב"ם ניתן לכאורה להסיק שרצונו האמיתי של כל יהודי הוא לקיים תורה ומצוות, וכל כפירתו והתנגדותו היא חיצונית בלבד. האור-שמח (שם) דן מה הדין במומר, והביא את תשובת מהרי"ט צהלון שבמומר לא שייכת סברת הרמב"ם, וכך היא גם דעת המהרי"ק (מובא בב"י, אה"ע סי' קלד).

ההנחה הבסיסית שמובעת ברמב"ם היא שמי שרוצה להיות ישראל ממילא רוצה לקיים מצוות. אולם בזמנו של הרב, וק"ו בזמנו, הנחה זו אינה ברורה מאליה. אם נשאל אדם ברחוב אם הוא ישראלי או יהודי, גם אם הוא יענה בחיוב, הוא לא יראה בכך שום מחויבות לתורה ומצוות. הסיפור המובא אודות מסעו של הרב ביישובים החדשים⁶ - שבמסגרתו פגש

6. מובא בספרו של צבי ירון, משנתו של הרב קוק עמ' 370.

הרב במנהל המושבה מגדל, והוכיח לו ש'אש קודש צפונה מקרבו' מכך שכעס על האפשרות לנטוע פרדס בהר הבית - נשמע היום כמעט בדיוני. כיום אנו נמצאים במצב מתמיד של שיפור עמדות לאחור. אם בזמנו של הרב התנחמנו בשאיפה הלאומית ובשאיפת הצדק החברתי, כיום אנו עדיין מתנחמים בשירות ביחידות העורפיות בקריה, בכך שיש עדיין שריד לשביתה ציבורית כלשהי בשבת, ובשרידי יהדות ולאומיות ההולכים ומטשטשים.

ז. היחס לתרבות הכללית

אם בתיאוריות הבנויות על כפירה, או כרוכות בכפירה, עלינו למצוא את החיוב ואת הגרעין האמיתי - על אחת כמה וכמה שאיננו יכולים לבטל בהינף יד ערכים מודרניים רבים, כגון: דמוקרטיה ופמיניזם. בנושא הדמוקרטיה ידוע חידושו של הרב (משפט כהן סי' קמד) שבזמן שאין מלך חזרה סמכות המלוכה לעם. הפמיניזם, לעומת זאת, מעמיד אתגר, שלדעתי הוא אמיתי וקשה, בפני כל שומר תורה ומצוות.

קבלת העיקרון של קיום מדינה יהודית לפני בוא המשיח מחייבת השכלה כללית לצורך קיום המדינה, לפחות בתחומים ההנדסיים, הצבאיים והכלכליים; אולם קיומו של מדע שימושי בימינו מותנה בקיומו של מדע טהור. באורות התחיה (פרק טו) כותב הרב שבמצב של גלות קיים פחד מכל רעיון שלא התפתח כולו במחנה ישראל, אבל כשישראל בכוחו הוא מסוגל להתמודד ולעכל כל רעיון.

סיכום

מכל האמור עולה, שאף שהרב זצ"ל לא העלה בדעתו לתת לגיטימציה לקיומה של החילוניות, נוצר אצלנו מצב בו אנו מקבלים את החילוניות כעובדה מוגמרת, שאנו משלימים אתה ולא מבקשים לשנותה.

חלק שני - מבט חברתי על הציבור הדתי-לאומי

א. החברה הדתית-לאומית

חובה עלינו לפתוח בשבח. כמובן שככל ניתוח של חברה גדולה, גם ניתוח זה ילקה בהכללות. החברה הדתית לאומית (שלצורך העניין נזהה אותה כתוצר חברתי של האידיאולוגיה של הרב קוק) יכולה לזקוף לזכותה הצלחות רבות:

* זו החברה היחידה במדינת ישראל שהצליחה לקיים חברה 'נורמלית' המתפרנסת מיגיע כפיה, שאינה מבוססת על תרומות וכספי ציבור, ומאידך שומרת תורה ומצוות. לעומתה, החברה החרדית (בחלק גדול ממנה מדובר) אינה מתבססת על פרנסה עצמית, ולכן ככלל

רמת חייה נמוכה יותר ('גבירים' קיימים בכל מגזר), ואילו החברה החילונית ניתקה כמעט כל קשר לתורה ומצוות.⁷

* מאז מלחמת ששת הימים, החברה הדתית לאומית מובילה את ההתיישבות בארץ ישראל, התיישבות שעד אז היתה בעיקר מנת חלקה של תנועת העבודה ההיסטורית.

* זו החברה עם רמת הביקורת העצמית הגבוהה ביותר. תכונה זו אינה תמיד נדרשת לשבח.

לעתים קרובות עודף ביקורת מוביל לקיפאון או לאימוץ רעיונות חדשים בקצב מהיר. כפי שצויין במאמרו של אבי רט היה מקום לצפות שהתכונה הראשונה, מכוחה יצר הציבור הדתי-לאומי חברה בריאה, תיצור תנועת תשובה ציונית המבוססת על ה'נורמליות' של החברה הדתית לאומית, המכילה בתוכה את מה שהחברה החילונית מגדירה, ובצדק, כ'נורמליות'. אולם בפועל קרתה תופעה הפוכה. ניתוח התופעה השנייה - ההתמסרות למימוש מעשי של הציונות וליישוב ארץ ישראל - אינו בטווח של המאמר הזה, אולם הקורא המעונין מופנה למאמרו של ד"ר דניאל שליט ב'נקודה' פסח תשס"א, שמנתח כיצד נקודת זכות זו הפכה לרועץ.

כפי שהרב עצמו מציין לכל תופעה יש הצללים ותופעות הלוואי שלה, ומטרתו של מאמר זה להראות את תופעות הלוואי, שצריך לזקקם, בציבור ששם את האידיאולוגיה של הרב קוק כדגלו.

ב. מדוע אין לנו תנועת תשובה?

כדי ליצור תנועת תשובה, התובעת מאנשים לשנות בצורה דרמטית את אורחות חייהם, צריך מצד אחד לגלות אחריות כלפי אותם אנשים, ומאידך להיות בטוחים בצדקת דרכנו, כדי שראשית נוכל לשכנע את עצמנו בצדקתנו ואחרי כן נוכל לנסות לשכנע את הסובבים אותנו.

אם קיימת 'אידיאליזציה של החילונית' ברור שקשה להילחם בה באותה עוצמה, כמו אלו שרואים בה אך ורק כפירה כפשוטה או תאוה גסה בלבד. אם הכפירה היא חלק בזיכוך האמונה, מי אנו שננסה להחזיר את הגלגל אחורה, הלא הכופרים הם שמקדמים את האמונה לדרגה גבוהה יותר, ובזכות הרשעים מתווסף קיום לצדקות. ההדגשה על הכרחיותה של התשובה, יוצרת מעין פטליזם: מדוע להתאמץ, הלא התשובה ממילא בוא תבוא.

בגלל הנורמליות של החברה הדתית לאומית, הרוב המכריע של חברי הקהילה הזו הם אנשים העסוקים ביישובו של עולם וממילא אין להם הזמן והיכולת לעסוק בפעילות

7. אני מודה לחברי בני בראון שחידד אצלי את ההגדרה הזו.

אינטנסיבית נוספת. לעומת זו, בחברה החרדית יש מאגר גדול של מרץ ואנשים המחפשים אפיקי פעולה, ותנועות התשובה מספקות אפיק כזה. חלק מעוצמת תנועות ההחזרה בתשובה החרדיות למיניהן, היא הזלזול הבוטה בחילוני, בחילוניות ובתרבות הכללית. גם אותם תנועות יוצאות מהנחת היסוד ש"ישראל - אף על פי שחטא - ישראל הוא", אבל אינן מלמדות זכות על שום תופעה ואורח חיים חילוני, ואינן מוכנות לקבל שיכולה איזו טובה לצאת מהחילוניות. לדעתם, החילוניות היא, לכל היותר, עוד אחד מהניסיונות של עקבתא דמשיחא.

החברה הדתית לאומית, מתוך התייחסות חיובית לתרבות הכללית, אימצה גם את התופעות השליליות שבתרבות הזו, מהטלוויזיה ועד תרבות הקניונים. כבר דורות קיימת התבטלות כלפי התרבות והחברה הסובבת: מה להם יש חקלאים - אף לנו; מה להם יש קיבוצים - אף לנו; מה להם יש חיילים וקצינים מצטיינים - אף לנו; מה להם יש מדענים ורופאים - אף לנו; מה להם יש אומנים - אף לנו; מה להם יש קולנוע - אף לנו; מה הם פוסט-מודרניים - אף אנו מטילים ספק בכל אמת, ולכל אחד - חילוני כדתי - יש את הנרטיב שלו. עד היום קיימים געגועים ל"ברית ההיסטורית" בין תנועת העבודה למפד"ל; ברית שלא היתה בין שווים, אלא כברית שבין האדון לבין הצמית. לכן גם אין גאווה דתית, שמשמעותה ביטחון שאתנו האמת.

גם הציפייה לתשובה 'גדולה' משתקת את הרצון והיכולת לעסוק בתשובה 'קטנה'. המצב הפרדוקסלי הוא שהגורם המשתק אצל 'בעלי מדרגה' מוביל ל'חפיפניקות' אצל אנשים מהשורה.

ג. חסרונה של החוויה הדתית

בגישה החרדית, בהכללה כמובן, העולם החווייתי של היחיד והציבור סובבים סביב קיום התורה והחיים הדתיים: שבתות, חגים, תלמוד תורה וכו'. גישה זו מבוססת הן על החיוב שבחוויות האלו והן על הדגשת השלילה של חוויות אחרות. הואיל ואין גושפנקא רשמית לחוויות אחרות, הרי כל העולם הרגשי מתנקז, או לפחות אמור להתנקז, סביב החוויות הדתיות. בחברה הדתית לאומית, מגוון החוויות רחב יותר: חלקן - רוח חכמים נוחה מהם יותר, וחלקן פחות; וממילא נדחק מקומה של החוויה הדתית.

נעיין לרגע בספרו של ש"י עגנון, "ימים נוראים" (סדר ערב יום הכפורים, בעלות המנחה, עמ' רלג), שם הוא כותב:

לאחר שטבל חוזר לביתו ולובש בגדי שבת והולך לבית הכנסת להתפלל מנחה בעוד היום גדול.

עגנון מתאר בספרו את ההווי של ימים נוראים בקהילות מזרח אירופה. מי שייכנס לבית

כנסת חרדי לתפלת מנחה בערב יום כיפור, יראה שאכן כולם באים בבגדי שבת, אולם בבית כנסת דתי-לאומי, הציבור מגיע בבגדי החולין. אין כאן עבירה על הלכה, אולם החוויה הדתית של קדושת היום מובילה מאליה לחגיגות המתבטאת גם בלבוש, ואם החוויה הדתית קלושה יותר, אין לה גם ביטוי בהופעה החיצונית. ניתן למנות עוד דוגמאות רבות כאלו. אי אפשר לפעול להחזרת אנשים בתשובה, כאשר החוויה הדתית תופסת מקום משני בלבד. ההחזרה בתשובה אינה נעשית דרך הרציו בלבד, אפילו תנועה כמו 'ערכים', שכפי שישראל זעירא הגדיר במאמרו, פונה לציבור אינטליגנטי, מעבירה סמינריונים עם דגש חווייתי מובהק.

ד. מקרה מבחן - שבת

כידוע, אין אנו משתתפים בהפגנות למען שמירת שבת, כי כידוע אנחנו נגד כפייה דתית, שנזקה מרובה מתועלתה. אולם צריך לזכור שהתגובה האינסטינקטיבית של יהודי שומר תורה ומצוות למראה חילול שבת, אמורה להיות זעקה גדולה ומרה, ורק מתוך שקולים מורכבים יותר, יתכן וצריך לבלום את הזעקה.

בבני-ברק קיים גוף הנקרא 'הוועדה למען השבת'. הוועדה הזו מפרסמת חוברות הכוללות רשימות של בתי עסק בתחומים שונים השומרים שבת, החל מחנויות וכלה בתחנות דלק ואתרי טיול ונופש.

איני ראוי ומסוגל לפסוק בשאלה אם יש איסור למלא דלק בתחנה המחללת שבת; אולם מי שקדושת השבת יקרה ללבו וודאי שיעדיף למלא דלק בתחנה הסגורה בשבת, ולו רק כדי לעודד את בעל התחנה שומר השבת, הנמצא בתחרות קשה ובלתי הוגנת מול בעל התחנה המחללת שבת. הציבור הדתי-לאומי גודש בהמוניו מרכזי מסחר ובידור מחללי שבת, מקומות שאינם צנועים בלשון המעטה, צורך תקשורת שנגועה בלשון הרע ובניבול פה, וזו בהחלט נקודת מבחן לעצמה הדתית של הציבור.

אי אפשר לומר שהציבור אדיש. ישנו נושא אחד שבו אנו נלחמים בחירוף נפש ועומדים בתוקף שהוא דוחה אפילו פיקוח נפש - ארץ ישראל. מדוע בנושא זה מתעוררים הרגשות הקנאיים ואילו בנושאים אחרים כל כך חוששים לשלמות העם, לחילול השם ולנוק הנגרם מכפייה על הציבור?

ה. היחס לחרדים ולתנועות התשובה החרדיות

באופן פרדוכסלי, היחס לחרדים, שהם עמיתינו בתורה ובמצוות, יותר גרוע מאשר יחסינו לחילוניים. את לימודי הזכות שאנו מלמדים על החילוניים אנו מסרבים להחיל על החרדים, ויש ניסיון מתמיד להדגיש את ההבדלים בינינו לבינם; מה שיוצר גם בעיה חינוכית במחנה פנימה. אבי רט תהה במאמרו מה היחס שלנו לתנועות התשובה החרדיות.

תנועות התשובה החרדיות מהוות אתגר אידיאולוגי מעבר לאתגר המעשי. קיימות היום תנועות תשובה חרדיות, והיחס של החברה הדתית לאומית אליהן נע בין זלזול לאדישות. תנועת התשובה של ש"ס מרשימה ביותר בגודלה, אולם אין לה שום יומרות להגיע לאמונה גדולה המזוקקת מסיגיה ולתשובה עילאה. אדרבא כל מטרתה היא להחזיר עטרה ליושנה, ומנהג אבותינו הקדושים בידינו. כבר דורות שהגהנום לא היה פופולרי כפי שהוא בדורנו אנו. ניתן לומר, בהקצנה כמובן, שאילו היה אפשר להחזיר את הגלגל אחורה ולחזור ל'מלח' במרוקו, הם היו שמחים לעשות זאת.

מצדנו, ניתן לשמוע תגובות שהיהדות הספרדית אף פעם לא היתה חילונית לחלוטין, כלומר שאנחנו מסוגלים להתמודד רק עם בעלי המדרגה שבקצה החילוני של הסקאלה; אלו שהם כופרים להכעיס או בורים ועמי הארצות שאינם יודעים אפילו כיצד נראה בית כנסת. אולם עמך ישראל עוד לא התעלה או ירד למדרגה שבה יוכל לקבל את האור שלנו. במקרים קיצוניים אף אפשר לשמוע את הטיעון שעדיף שיהודי יישאר חילוני מאשר יהיה לחוזר בתשובה חרדי(!)⁸. לדעתי מפליא ביותר, שיהודי שומר תורה ומצוות בכלל יכול להעלות הווה אמינא כזו. הטיעונים האלו היו יכולים אולי להתקבל אילו היתה פעילות מוכחת בקרב חוגים אחרים; אולם גם שם יש גורמים אחרים שפועלים בשטח, וישראל זעירא פירט אותם במאמרו.

תנועת 'ערכים' פרסמה בתשרי תשס"ב חוברת עם סיפוריהם האישיים של בעלי תשובה, מקיבוצים, יישובים וערים; אנשים משכילים ומיושבים, שחזרו בתשובה דרכם. כל התנועות האלו אינן מתייחסות לבניין הקדש על החול. הן מתייחסות למדינת ישראל כגלות נוספת, אם בכלל, וקוראות תגר על הצורך להביט אל דברת קץ המגולה ואור הישועה הזרוחה, ואינן מתייחסות לתביעה שמביע הרב זצ"ל באורות התשובה (ד, י):

החוצפה דעקבתא דמשיחא באה מפני שהעולם הוכשר עד כדי לתבוע את ההבנה, איך כל הפרטים הם מקושרים עם הכלל, ואין פרט בלתי מקושר עם הגודל הכללי יכול להניח את הדעת.

סיכום

על כל הקשיים שתלמידי בית מדרשו של הרב קוק עומדים בפניהם, התווספו הקשיים בפירוש המציאות שאנו עומדים מולה: דמותה היהודית של המדינה, פוסט מודרניזם ופוסט ציונות, הנטייה לחזור לתפיסות אמוניות שחשבנו שאבד עליהן הכלח. ניסיתי להראות שהתופעה שהצביעו עליה קודמיי, נובעת משורשים עמוקים, שיש להיות מודעים להם, ולעורר לשאלה האם ההדגשה על המקורות שהובאו לעיל, והם סלקטיביים במודע, אינה מובילה אותנו לדרך ללא מוצא.

8. עיין מאמרה של מיכל אביעזר, "נקודה", ער"ה תשס"ב.